TEXTUL RELIGIOS: LIMBAJE ȘI SUBLIMBAJE

Adela MANOLII
Universitatea de Stat din Moldova

Rezumat: Limbajul religios este unul care se deosebește de cel cotidian printr-o serie de caracteristici de natură lingvistică şi de natură pragmatic-enunţiativă, diversificându-se în variante și sublimbaje. Acesta este marcat de o puternică intertextualitate, rezervând un loc aparte discursului religios, care presupune anumite acte de limbaj specifice.

Cuvinte-cheie: *limbaj religios, limbaj biblic, limbaj teologic, limbaj liturgic, limbaj de cult, discurs religios, retorica smereniei*.

Abstract: Religious language is one that differs from everyday life through a series of linguistic and pragmatic-enuntical features, diversifying in variants and sublimances. It is marked by a strong intertextuality, reserving a special place for religious discourse, which implies specific language acts.

Keywords: *religious language, bible language, theological language, liturgical language, cult language, religious discourse, rhetoric of humility*.

Limbajul este o formă specială de comunicare între oameni, fără de care nu poate fi concepută nici existenţa omului ca fiinţă socială, nici existenţa societăţii însăşi. Limba reprezintă diverse modalităţi de exprimare în anumite contexte şi/sau domenii, iar aceste variaţii sunt numite *stiluri* sau *limbaje*. Astfel, s-a identificat un limbaj/stil religios/bisericesc/biblic, individualizat prin trăsături specifice, distinctive. Există multiple opinii ale lingviştilor asupra problemei delimitării acestui limbaj/stil, unele dintre ele fiind contradictorii. Optăm totuși pentru ideea conform căreia textul religios actual constituie o variantă a limbii literare, şi nu un stil subsumat literaturii beletristice.

Limbajul religios (specific unui grup profesional-misionar, adică preoţilor, extinzându-se însă şi în afara acestui grup, întrucât implicaţiile sociale pe care le presupune religia în relaţie cu toate categoriile sociale sunt destul de vaste) este unul închis, specializat, supus unor reguli particulare, investigarea acestuia impunându-se ca urmare a schimbărilor rapide produse în societatea românească actuală, a faptului că preotul a devenit protagonist într-un proces de comunicare care se situează alături de comunicarea laică, prin urmare trebuie să se supună aceloraşi reguli [2, p. 12]. Unitar și stabil, limbajul religios se diferențiază în funcție de tipul de text. Sunt, desigur, diferențe mari între limbajul predicii și cel liturgic, între limbajul rugăciunii și cel teologic etc.

Limbajul religios are o individualitate clar marcată între varietățile diastratice și diafazice ale unei limbi; cercetările lingvistice și antropologice i-au recu-

noscut specificul, determinat de folosirea în anumite situații de comunicare diferite de cele curente (în primul rând, în adresarea către divinitate) și de activarea unei funcții a limbajului necuprinse în schemele și utilizările curente, menționată totuși de R. Jakobson în formula „funcție magică sau incantatorie" [6, p. 49].

P. Tillich, în *Systematic Theology şi Dynamics of Faith*, discută natura simbolică a limbajului religiei. După P. Tillich, credinţa religioasă (stare a cărei preocupare fundamentală o constituie esenţa lucrurilor) se poate exprima doar în limbaj simbolic. Simbolul se bazează pe esenţă, iar simbolul fundamental al preocupărilor noastre esenţiale este Dumnezeu. Filosoful consideră că simbolul conţine adevăr; orice simbol tinde spre infinitul pe care îl simbolizează, dar şi spre finitul prin care simbolizează, find deci finit-infinit: (simbolul) constrânge infinitul în entităţi finite şi înalţă, şi deschide entităţile finite către divin. [9, p. 48]

Pentru M. Eliade, calea de acces către experienţa sensului ultim este studiul limbajului spiritual, preferând simbolul ca esenţă a realităţii. Prin simbol, conştiinţa se identifică cu obiectul care trebuie cunoscut. N. Ionescu consideră că limbajul simbolic este un limbaj esenţialmente analog sau o realitate esenţială, analogă realităţii pe care o exprimă. M. Eliade consideră că simbolul este un obiect esenţial al inteligenţei, al cărui sens este acela de a îl integra continuu pe individ într-o ordine care îl transcende. Simbolismul este într-adevăr esenţial în interpretarea limbajului religios, iar metafora sporeşte sensul istorisirilor care reprezintă filosofia spirituală religioasă. [4, p. 159] De fapt, ceea ce filozofii au generalizat prin simbioza viață-rațiune în relație cu limbajul, filologii au particularizat, ținând cont de faptul că limba este obiectivă, spre deosebire de vorbire, care prin numărul imens de variabile, devine subiectivă.

În general, limbajul religios este caracterizat de o inevitabilă oscilație între solemn și accesibil: e un limbaj care, prin natura sa, trebuie să se diferențieze de cel cotidian, păstrând totuși posibilitatea de a fi înțeles. [3, p. 17] Asumându-și o configurare hibridă, ce se alimentează dintr-o mare varietate a textelor religioase, deci din caracterul prolific și infinit al „vorbirii", limbajul religios românesc, în ipostaza sa ortodoxă, se diversifică în urmatoarele **variante** sau **sublimbaje**:

a) ***limbajul biblic***, cel mai vechi și conservator (dovadă fiind păstrarea multor fapte de limbă ce au caracterizat etape mai vechi din evoluția limbii române literare), se caracterizează printr-o normă specifică, în raport cu celelalte variante ale limbajului religios, reprezentând o adevărată sursă și „cauză" a celorlalte sublimbaje, nucleul obiectului de referinţă confirmată şi de tradiţie în cultura românească [1, p. 20-21]. La nivelul textelor, acestui limbaj îi corespunde, în mod firesc, textul biblic, *Biblia* sau *Sfânta Scriptură*, care rămâne textul fundamental al oricărei culturi ce își asumă o viziune religioasă asupra lumii;

b) ***limbajul teologic*** se bazează, în primă instanță, pe cel biblic, se instituie ca variantă independentă a limbajului religios, asumată de teologi, Sfinți Părinți, clerici, adică realizatori de texte teologice menite să explice și să prezinte dogmele religioase. În componența acestui tip de limbaj putem distinge mai multe variante: *limbajul exegetic, dogmatic, de morală* etc. [7, p. 34]

c) limbajul liturgic este componenta limbajului religios asociată cultului divin, liturgica fiind disciplina care se referă la cultul divin în integralitatea sa, nu numai la Sfânta Liturghie. La nivelul textelor, limbajul liturgic corespune textelor specifice cultului divin, totuși trebuie făcută precizarea că limbajul liturgic cunoaște, în opinia noastră, două variante, și anume *limbajul de cult propriu-zis* și *limbajul tehnic de cult* (limbajul de cult propriu-zis se instituie în limbajul specific rugăciunii, Sfintei Liturghii, Sfintelor Taine și celorlalte slujbe religioase, iar limbajul tehnic de cult conține elemente legate de modul de realizare a cultului divin, fiind aproximativ un meta-limbaj de cul)t.

Se poate constata că **limbajul de cult**, adică limba de ritual utilizată în timpul oficierii Sfintei Liturghii, a Sfintelor Taine, a altor slujbe, limba rugăciunilor, prezintă o caracteristică fundamentală, aceea că este o variantă orală, bazată pe texte ce trebuie reproduse, în repetarea cărora creativitatea nu este permisă. Limbajul de cult ortodox este un caz de diacronie în starea actuală a limbii române. Acest limbaj nu mai poate fi raportat la limba română actuală, ci funcționează ca o variantă paralelă.

- *limbajul organizatoric bisericesc* – acest limbaj nu trimite, în mod direct, la cultul divin, ci la dimensiunea organizatorică și administrativă a bisericii ca instituție (nu a bisericii în calitate de cult). Acest limbaj corespunde unei variante administrative și juridice bisericești, incluzând și limbajul monahal, de care nu poate fi separat în totalitate (la conducerea bisericii aflându-se monahii). La nivel textual, limbajul organizatoric bisericesc se raportează la textele referitoare la statutul și organizarea bisericii și la cărțile de drept bisericesc;
- *limbajul omiletic* – aferent predicii și/sau omiliei, conține o normă care subsumează, în general, particularități ale celorlalte sublimbaje ale limbajului religios, dar care prezintă și aspecte independente de acestea, deoarece este un limbaj hibrid, constituit din pasaje din Sfânta Evanghelie, citate din Sfinții Părinți, rugăciuni propriu-zise etc., explicații și precizări ale clericilor, duminica, în cadrul Sfintei Liturghii, sau la alte sărbători religioase. Limbajul omiletic restituie, într-o retorică specială propovăduirea originară a Cuvântului lui Dumnezeu, „rezolvând" astfel una dintre problemele hermeneutice ale religiei creștine [7, p. 35]; este mai liber

decât celelalte variante, permițând o evidentă personalizare a mesajului [1, p. 20];

- *limbajul catehetic* reprezintă o variantă specifică, identificabilă cu un limbaj de tip didactic, al cărei obiect este religia creștină (*catehetica* – disciplina care se referă la problemele corelare predării dogmelor unei religii);
- *limbajul istoric bisericesc* este o variantă a limbajului religios care prezintă caracteristicile generale ale limbajului istoric; are drept obiectiv expunerea și descrierea datelor esențiale din istoria bisericii ca instituție;
- *limbajul muzical bisericesc* – o variantă mai puțin evidentă a limbajului religios, dar, credem noi, care nu se poate contesta, individualizându-se printr-o bogată terminologie. Acest limbaj se manifestă în textele de teorie a muzicii bisericești sau în textele atașate partiturilor de muzică bisericească. [5, p. 54]

Așadar, există o diversitate de limbaje-variante, independente și bine definite, dar relaționate unui limbaj religios unic. Pentru a putea fi definit, limbajul religios ortodox, care se caracterizează prin coerență și diversitate, în același timp, trebuie supus unei investigații lingvistice profunde și de mari proporții.

Textul religios diferă de textele laice contemporane printr-o serie de caracteristici de natură lingvistică şi de natură pragmatic-enunţiativă [1, p. 21]:

a) în plan lingvistic, este vorba despre următoarele particularităţi: *ortografice, lexicale, morfologice, sintactice, de topică* (aspectele lingvistice, prezente exclusiv în scrisul religios sau cu o frecvenţă diferită de cea întâlnită în scrierile laice, individualizează limbajul bisericesc în cadrul limbii române contemporane);
b) în plan pragmatic-enunţiativ, limbajul religios se individualizează prin raportul dintre factorii constitutivi ai actului de comunicare, care se diferenţiază de cel prezent în comunicarea laică, prin următoarele aspecte:

- dualitatea emiţătorului, întrucât există un emiţător primar – divinitatea şi un emiţător secundar – omul, care se transpune în intermediar al comunicării între Dumnezeu şi om;
- referentul este unic: lumea transcendentă preexistentă, creată şi redată prin limbaj, al cărui paradox este acela că, deşi este prin definiţie ordonat către referenţi invizibili, se prezintă ca un limbaj descriptiv, încercând să caracterizeze, să facă cunoscută o realitate cunoscută individual, care are modul ei propriu de obiectivare, dar cu un referent unic: Dumnezeu;
- destinatarul este omul sau, în imnurile religioase, divinitatea însăşi;
- mesajul nu este construit în funcţie de receptor;
- codul este caracterizat de conservatorism, refractar inovaţiei. [1, p. 23]

Aşadar, limbajul religios este un diasistem cu mai multe variante sau stiluri subordonate, specializate în funcţie de domeniul de utilizare şi de finalitate şi aparţinând, ca şi în cazul limbajului laic, stilurilor funcţionale: ştiinţific (Liturghierul, Catehismul), juridico-administrativ (Drept bisericesc, Canoanele Bisericii, Pravilele), beletristic (psalmii, Vieţile sfinţilor), publicistic (presa religioasă) [1, p. 21].

Limbajul religios rezervă un loc aparte **discursului religios**, care presupune anumite acte de limbaj specifice (de exemplu, *binecuvântarea*) și are practici discursive proprii. E un limbaj marcat de o puternică intertextualitate; în creștinism, trimiterile la textul biblic, la Sfinții Părinți ai Bisericii sunt permanente, implicând modalități specifice de citare și parafrazare. **Discursul eului**, adică al orantului, este constituit din câteva imagini litotice ale disprețuirii de sine, circumscrise unei **retorici a smereniei**, susţinută de aspecte ca:

a) recurența unor structuri lexicale din sfera semantică *a smereniei*: „...şi cu *umilinţă* alerg la bunătatea Ta...” (Rugăciune înainte de începerea lucrului); „... primeşte *umilita* mea rugăciune ca o tămâie...” (Rugăciunea de sâmbătă); „...pleacă-Te şi acum spre *smerenia* mea...” (Rugăciunea a doua, a Sfântului Ioan Gură de Aur); „...cu inima curată, cu gândul *înfricoşat* şi cu sufletul *smerit* să mă împărtăşesc...” (Rugăciunea a şaptea, a Sfântului Simeon Noul Teologul); „...aşa cum m-ai iertat şi pe mine, *robul* Tău...” (Rugăciune pentru vrăjmaşi); „...m-ai învrednicit pe mine, *păcătosul* şi *nevrednicul* robul tău...” (Rugăciunile dimineții); „...așa mă primește și pe mine, *desfrânatul* și *spurcatul*...” (Rânduiala Sfintei Împărtășanii, rugăciunea a șaptea) etc.

b) structuri lexicale devalorizante:

Un termen deseori utilizat pentru disprețuirea de sine este adjectivul *ticălos*: „*ticălosul* robul tău”; (Rugăciunile dimineții, cătrea Preasfânta Născătoare de Dumnezeu); „nu trece cu vederea suspinul ce aduc din *ticăloasa mea inimă* și ascultă strigarea mea”; (Rugăciune către Sf. Mc. Varvara); „*ticălosul* meu aşternut” (Rugăciunea Sfântului Macarie cel Mare); „*ticălosul* meu suflet (Rugăciunea Sfântului Ioan Damaschin). Se atestă însă și alte lexeme cu valoare depreciativă: *nevrednic, păcătos, leneș, pătimaș, desfrânat*: „*nevrednicului* robului Tău” (Rugăciunea întâi, a Sfântului Antioh, către Domnul nostru Iisus Hristos); „Pentru aceasta și eu, deși sunt *nevrednic* cerului și pământului și acestei vieți...” (Rugăciunile Sfintei Împărtășanii, a șaptea, a Sfântului Simeon Noul Teolog); „*păcătosul* robul Tău” (Rugăciunile serii, a treia, către Sfântul Duh); „*leneşul* robul Tău” (Rugăciunea a treia, către Sfântul Duh); „*pătimaşul* meu suflet” (Rugăciunea a şasea, către Sfânta Născătoare de Dumnezeu); „Iisuse, scoate-mă pe mine, *desfrânatul*” (Acatistul Mântuitorului).

Există numeroase contexte în care mai mulţi termeni depreciativi sunt uniţi prin coordonare copulativă: „*păcătosul* şi *necuratul* şi *ticălosul*” (Rugăciunea a treia, către Sfântul Duh,); „aşa binevoieşte a intra în casa *smeritului*, *leprosului* şi *păcătosului* meu suflet” (Rugăciunea a doua, a Sfântului Ioan Gură de Aur) ş.a.

De menţionat sunt şi coordonările copulative între doi termeni sinonimi, generatoare de tautologii, cu funcţie intensificatoare: „cel *păcătos* şi *întinat*” (Rugăciune de cerere către Preasfânta de Dumnezeu Născătoare); „*întinata* şi *necurata* ei gură” (Rugăciunea a doua, a Sfântului Ioan Gură de Aur) ş.a. În acelaşi sens, sunt relevante şi construcţiile care implică subordonarea: „desfrânata cea păcătoasă” (Rugăciunea a doua, a Sfântului Ioan Gură de Aur); „Cine mă va ridica pe mine, cel ce am căzut întru atâtea păcate rele?” (Rugăciunea a patra, a Sfântului Simeon Metafrastul) ş.a.

Structurile intensificatoare, în ultimă instanţă superlative, atât în plan pozitiv, cât şi în plan negativ, se concretizează şi în formulări familiare de o remarcabilă forţă ilocuţionară: „să cântăm cântare îngerească: Sfinte, Sfinte, Sfinte, *întreit Sfinte*, Doamne, miluieşte-ne şi ne mântuieşte pe noi. Amin.” (Pavecerniţa mare); „nu înceta a-i apăra prin sfintele tale mijlociri către Dumnezeu, Mina cel *de trei ori fericit*, slavă a purtătorilor de biruinţă” (Paraclisul Sfântului Mucenic Mina); „împotrivindu-te eresului lui Arie, cel *de trei ori blestemat*” (Acatistul Sfântului Ierarh Nicolae); „cel de *trei ori ticălos*” (Rugăciunea a şaptea, a Sfântului Simeon Noul Teolog) etc.

Enumerarea epitetelor descalificatoare în structuri ritmice se converteşte într-un adevărat ritual de spovedanie: „Din *buze spurcate*, din *inimă pângărită*, din *limbă necurată*, din *suflet spurcat*, primeşte-mi rugăciunea Hristoase al meu” (Rugăciunea a şasea, a Sfântului Simeon Noul Teolog).

c) structuri verbale negative:

„Doamne, Dumnezeul meu, ştiu că *nu sunt vrednic*, *nici în stare* ca să intri sub acoperământul casei sufletului meu...” (Rugăciunea a doua, a Sfântului Ioan Gură de Aur); „*neputându-mi da seama*; precum se cuvine, de Trupul şi Sângele Tău, Hristoase...” (Rugăciunea a şasea, a Sfântului Vasile cel Mare,);

„*Nu sunt vrednic*, Stăpâne Doamne, să intri sub acoperământul sufletului meu...” (Rugăciunea a noua, a Sfântului Ioan Gură de Aur);

„şi de gândurile cele rele *nu mă depărtez*” (Rugăciunea a unsprezecea, a Sfântului Ioan Damaschin) ş.a.

***d) comportamentul euristic*:**

Interogaţiile retorice înglobează în sine, de cele mai multe ori, o serie de structuri lexicale devalorizante, constituind în textul sacru un mijloc remarcabil de autodezvăluire, adică de spovedanie a subiectului rugător: „Sau cum voi putea să-mi cer iertare pentru faptele mele cele amare, rele şi viclene, în care cad în toate zilele şi nopţile şi în tot ceasul?” (Rugăciunea a noua, către îngerul păzitor);

„Căci ce rău n-am săvârşit? Ce păcat n-am făcut? Ce rău nu mi-am închipuit în sufletul meu?" (Rugăciunea a patra, a Sfântului Simeon Metafrastul); „Căci, cu ce fel de păcate nu m-am stricat?" De care rele n-am fost prins? (Rugăciunile înaintea Sfintei Împărtășanii) ș.a.

***e) dialogul în dialog*:**

Apelul orantului la un intermediar către Dumnezeu reliefează de asemenea atitudinea smerită a acestuia, pentru care invocarea directă a divinității ar constitui expresia unui act prea mare de îndrăzneală: „Şi ca să-mi dai acest dar, Stăpâne, *pun mijlocitor pe Înaintemergătorul Ioan*, către care zic": „O, învăţătorule al căinţei şi mărite Proorocule, [...], rogu-te, ajută-mi cu mijlocirea ta..." (Rugăciunea de marţi); „La acesta *pun mijlocitori pe Sfinţii Tăi îngeri,* către care zic: O, cereşti slujitori şi slugi ale lui Dumnezeu!..." (Rugăciunea de luni); „Doamne, *pentru rugăciunile Cuvioasei Maicii noastre Parascheva*, dăruieşte-ne nouă sănătate şi viaţă ferită de toată răutatea şi ne întăreşte cu Duhul Tău cel Sfânt..." (Rugăciune către Cuvioasa Parascheva de la Iași); „*Pentru rugăciunile Sfinţilor Părinţilor noştri*, Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluieşte-ne pe noi. Amin!" (Rugăciunile începătoare) etc.

Invocaţia, ca element de bază component al acesteia, s-a particularizat, adecvându-se structural şi funcţional la statutul semantico-lexical şi, în egală măsură, pragmatic al rugăciunii creştine. Astfel, *invocatio Dei* nu degenerează niciodată într-un simplu clişeu retoric pentru captarea atenţiei publicului, ci, în ciuda formalizării sale, serveşte în mod fundamental funcţiei liturgico-ritualice: textul religios, devenit discurs prin asumarea sa de către un subiect rugător, instituie comunicarea-comuniune între două spaţii distincte ontologic, în aparenţă ireconciliabile. [8, p. 308]

Tehnicile discursive la care apelează rugătorul (intensificarea elogiativă, politeţea pozitivă, valorizarea prin calomniere etc.) se explică pornind de la premisa unui *deus otiosus*, care trebuie adus în realitatea orantului; cerându-se a fi sensibilizat și concretizat în același timp.

Formula sintetizatoare a credinţei ortodoxe, „În numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh", urmată de „Amin" are, din viziune creştină, capacitatea de a funda realitatea, în cazul de față de a face posibil dialogul între om şi metafizic.

Aşadar, experienţa religioasă se află în strânsă legătură cu limbajul; atât limbajul, cât şi religia sunt elemente cruciale în definirea identităţii individuale, relaţia strânsă dintre acestea caracterizând întreaga istorie a culturii.

BIBLIOGRAFIE

1. BĂRBULEANU, A. Limbajul religios românesc actual. Craiova: Editura Universitaria, 2013

2. CHIVU, Gh. Civilizaţie şi cultură. Consideraţii asupra limbajului bisericesc actual. București: Editura Academiei Române, 1997.
3. CHIVU, Gh. O variantă ignorată a românei literare moderne – limbajul bisericesc. În: Limba română, XLIV, nr. 9-12, 1995.
4. ELIADE, M. Istoria credințelor și ideilor religioase. Vol. II: De la Gautama Buddha până la triumful creștinismului. București: Polirom, 2013.
5. IACOB, N. Limbajul biblic românesc (1640-1800), vol. I-II. Suceava: Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2001.
6. JAKOBSON, R. Essais de linguistique générale. Paris: Editions de Minuit, 1963.
7. OBROCEA, N. Noi considerații privind limbajul religios românesc. În: Revista „Diacronia”, Timișoara, 2009.
8. TELEOACĂ, D. Retorica invocației în rugăciunea creștină – conferință Academia Română, 25 decembrie 2012.
9. TILLICH, P. Systematic Theology in John H. Hick, New. Delhi: Editured Philosophy of Religion, Prentice Hall, 1993.